

MÉDIUMOK, TÖRTÉNETEK, HASZNÁLATOK

Különnyomat:

Simon Melinda (2012). A kiadói jelvények mint a jogfolytonosság jelzésének eszközei. In: Pusztai Bertalan (szerk.). *Médiумok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére* (pp. 454-470). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

© a szerzők, 2012.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© szerkesztők, 2012.

Szegedi Tudományegyetem
Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

A kiadói jelvények mint a jogfolytonosság jelzésének eszközei

„Miért mosolyog Ön, amikor ismerőssel találkozik? Ne higgye, hogy csak üres udvariaskodásból, társadalmi szokásból üdvözlük olyan örömmel egymást az ismerősök, amikor találkoznak. A modern lélektan kiderítette, hogy valami ismert dologgal való találkozás, régebben látott dolgokra való ráismerés bizonyos fokú örömmérettel jár. A reklámtudomány, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint az üzleti élet terén alkalmazott modern lélektan, szintén rájött erre az igazságra és ezért igyekszik kihasználni azt a mély és maradandó hatást, amelyet a reklámakciók többszöri megismétlése, vagy a változó reklámnymotatványokon alkalmazott állandó, ismétlődő, a közönség által könnyen felismerhető elemek alkalmazása nyújt. A leghatásosabb ilyen reklámelem, amelynek sokévszázados története van, s amelyet nyomatékosan ajánlok az Ön szíves figyelmébe, a szignet!” (Kner 1931–1935)

Ezekkel az agitáló szavakkal próbálta visszaemlíteni a magyar nyomdásztársadalom köztudatába a kiadói jelvényt, illetve a nyomdászjegyet Kner Imre. A 20. század eleji szaksajtó (pl. *Grafikai Szemle* 1911/7, 160–161; *Magyar Grafika* 1920/1, 10) ugyanis rendszeresen cikkezett az üzleti grafika eme termékének méltánytalan háttérbe szorulásáról és megpróbálta újra divatba hozni. A kampányt sikeresnek tekinthetjük, hiszen a könyvkiadók és nyomdák által használt jelvények száma a 19. századhoz képest hatványozottan gyarapodott. Sok cég ekkor készítettett első alkalommal képi ábrázolást magának, de a századfordulón több nagy hagyományú vállalkozás is sutba dobta több évtizeden át használt jelvényét és újra váltott.¹

Igen ám, de amit nyertek a réven, azt elveszítették a vámon: az újdonság varázsával együtt eltűnt a Kner által emlegetett ráismerés öröme. A megoldást jelentő arany középútra egy másik reklámszakember, Nádai Pál mutatott rá: „A cég doboza, névjegykártyája, bélyege, borítópapirosa annak a cégnek nemesi levele. Századokra szóló írás, egy komoly és szolid üzlet alkotmányos irata. Az tehát nem lehet divatos hóbortoknak, művészi vagy grafikai ízlésáramlatoknak kifejezője. (...) Ezt az üzletdinasztikus feladatot egész komolyságával át kell éreznie a grafikusnak. (...) Mert itt mégis csak egy mai cég modern termékével van dolgunk, a mai kereskedelem eszméjéhez, technikájához, mai raffináltságú

¹ A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1902-ben használta utoljára az 1824 óta folyamatosan alkalmazott angyalos jelvényét, a Révai Testvérek könyvein 1899-ben látjuk utoljára az 1882-ben tervezett cégjegyet és a Singer és Wolfner is 1901-ben váltott. Lásd Simon 2012.

fogyasztóhoz kell hozzáigazodni. (...) *Friss és maradandó, mai és történelmi, ezt a paradox gondolatot szolgálja a grafikának egész ízlésmenete.*” (Nádai 1921, 92)

A paradoxon feloldását a közönség által régóta megszokott és ismert jelvény elemeit ugyan megtartó, de vonalvezetésében új (és többnyire jóval egyszerűbb) szignet jelentette. Az európai és amerikai reklámgrafikusok egész sora vállalt ilyen – viszonylag jól fizető – megbízásokat az erre adó kiadóktól. A takarékosabb nyomdafőnökök ugyanakkor inkább egy-egy ügyes kezű szedőre bízta a feladatot és az eredmény sokszor így is nagyon jóra sikeredett. A folyamat szélsőségeként néhány kiadó valóságos kultuszt hozott létre ugyanakkor az elemnek a variálgatásából. Az 1901-ben Lipcsében alapított Insel kiadó például évtizedeken keresztül a kor legkitűnőbb német művészeit kérte fel a nevezetes hajót ábrázoló újabb és újabb típusok megtervezésére.²

A vizuális folytonosság különösen fontos szerepet kapott, ha a kiadó – öröklés vagy vásárlás folytán – gazdát cserélt. Az új tulajdonosnak (jó esetben) ilyenkor esze ágában sem volt elvetni a cégjegyet, hiszen tudta, hogy a megszerzett ingatlanok, ingóságok és a kiadványok jogai mellett legalább olyan értékes vagyonelem a vásárlóközönség bizalma. A tovább használt védjegy kommunikatív hatására alapozva egyrészt azt üzenté a fogyasztónak, hogy bár a vezető más, de a termékek minősége változatlan – másrészt azt is tudatosíthatta bennük, hogy bár a cég neve megváltozott, de a jogi folytonosság töretlen. A vásárlók vizuális tudatába beivódott jelkép pedig kifejtette azonosító, asszociáló, emocionáló és aktivizáló hatását.

Erre a félig ösztönös, félig tudatos döntéshozatali mechanizmusra a könyvkiadás bármely korszakából és helyszínéről találhatunk példákat. Kezdjük egy nürnbergi nyomdász- és könyvkereskedő dinasztiával, amelyet Michael Endter (1525 körül–1585) könyvkötő alapított meg a 16. században és a 18. század derekán halt ki. A második generációt képviselő id. Georg Endter (1562–1630) már könyvkötő, könyvkereskedő és kiadó is volt. 1602-ben házasság útján egy nyomdára is szert tett, amelyet 1620-ban második fiának, id. Wolfgang Endternek (1593–1659) adott nászajándékkul. Elsőszülött fia, ifj. Georg Endter (1585–1629) egy másik Endter-ág őse, amellyel azonban nem foglalkozunk (a két ág a 18. században több házasság útján ismét egyesült).

2 Többek között Peter Behrens, Friedrich Wilhelm Kleukens, Emil Preetorius, Walter Tiemann, Marcus Behmer, Jan Tschichold és Emil Rudolf Weiss, de az angol Eric Gill is két alkalommal tervezett jelvényt a kiadónak. Lásd Würffel 2010, 787–792.

Id. Wolfgang Endter
(Nürnberg, 1645)

Johann Andreas Endter fiai
(Nürnberg, 1692)

Az itt bemutatott első jelvényt használó id. Wolfgang Endter ága volt a jelentősebb. A vállalatot nagyra fejlesztette és 1630-ban papírmalmot is szerzett a Nürnbergtől délre fekvő Wendelsteinben. Főként protestáns erkölcsnemesítő irodalmat adott ki, de nála jelent meg például a kor egyik legelterjedtebb protestáns – úgynevezett weimari vagy választófejedelmi – Biblia-kiadása is. Fiai közül ifj. Wolfgang (1622–1655) és Johann Andreas (1625–1670) örökölték a könyvkereskedést, Christoph (1632–1672) a nyomdát, Paul (1639–1662) pedig a papírmalmot.

Ifj. Wolfgang Endter fia, Wolfgang Moritz (1653–1723), illetve Johann Andreas fiai, ifj. Johann Andreas (1653–1690), Georg Andreas (1654–1717) és Wolfgang Andreas (1659–1682) együtt folytatták a vállalkozást egészen az előbbi kiválásáig. Ekkortól kezdve vezették a kiadót és a kereskedést „Johann Andreas Endter fiai” cégjelzéssel (Corsten 1989, 464–465) és az immár komoly múlttal rendelkező cég vezetőiként az eredeti jelvény lehető leghűbb utánezatát készítették el. Mindkét fametszet talapzatra helyezett koponyát ábrázol, fölötté a latin mottó: *Persevera usque ad finem et coronaberis* (tarts ki a végsőkig és megkoronáztatol).³ A piedesztál előterében egy kis tavacska látható, amelynek vizén kacsák úszkálnak (a kacsza németül Ente, tehát beszélő jelvényről van szó). Alattuk az *Assuesce et persiste* (szokd meg és tarts ki) felirat olvasható. Két oldalon allegorikus női alakok: kezében fáklyával és nyitott könyvvel a Hit, illetve a mérleget és kardot tartó Igazság. Az egyedüli részlet, amely megváltozott: a talapzaton szereplő házjel, illetve a W[olfgang] E[ndter], illetve a A[ndreae] E[ndters] S[öhne] betűk. A család későbbi tagjai igen változatos, a fentiekől eltérő ábrázolásokat és mottókat használtak, ám jelvényeik legállandóbb elemeként kitarítottak a vízen úszkáló kacsák mellett.

3 Az idézet bibliai forrása (Jel 2.10) kissé eltérő: *Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae* (Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koszorúját).

Szintúgy beszélő jelvényt használt a Voss kiadóház. Voss az Észak-Németországban, vagyis Lipcsében és Hamburgban is beszélt alnémet nyelvjárásokban rókát (*Fuchs*) jelent – és ezt az állatot láthatjuk a cégjegyeken ábrázolt kovácsoltvas cégéreken is.

Voss-féle könyvkereskedés
Ernst Maass (Hamburg, 1906)

Voss-féle könyvkereskedés
Arthur Meiner (Lipcse, 1935)

Georg Voss (1765–1818) 1791-ben alapította meg könyvkereskedését és kiadóját Lipcsében. A céget később fia, Leopold Voss (1793–1868) vette át és saját neve alatt folytatta. Utódja hasonló nevű fia volt, aki 1872-ben a kereskedést Gustav Haesselnek, a kiadót pedig 1882-ben Ernst Maassnak (1851–1911) adta el. Ez utóbbi áttette a kiadó székhelyét Hamburgba, majd 1911-ben megvette tőle Arthur Meiner (1865–1952), aki visszahelyezte a székhelyet Lipcsébe és a már korábban megvásárolt J. A. Barth kiadóval közösen vezette tovább. A kiadványok tematikája főként a kémia, az orvostudomány, a filozófia és a pszichológia területét ölelte fel (Würffel 2010, 1729).

A barokk oromzatzból kinyúló cégérről lógó könyvön ugyan változatlanok maradtak a L[eopold] V[oss] betűk, ám a figyelmes szemlélő az oromablak két oldalán már az aktuális tulajdonos E[rnst] M[aass], illetve A[rthur] M[einer] monogramját veheti észre. Az ábrázolás folytonosságára való törekvés ebben az esetben azért is figyelemre méltó, mert időközben még a kiadó székhelye is megváltozott – a potenciális vásárlónak azonban azonnal tudnia kellett, hogy melyik vállalat jogutódjának termékét vette kézbe.

Ugyanerre a ráismerő élményre számított a rendkívül óvatos Christian Hermann Tauchnitz is. Az általa felvásárolt T. O. Weigel kiadót 1797-ben alapította Lipcsében Johann August Gottlob Weigel (1773–1846). Először antikváriumként működött, majd kiadót is csatolt hozzá, amely főként

klasszikusokat bocsátott közre. 1838-tól legkisebb fia, Theodor Oswald Weigel (1812–1881) vitte tovább a céget – immár saját neve alatt – haláláig. Más kiadók felvásárlásával, egy aukciós ház és egy bizományi könyvkereskedés bekebelezésével megnövelte és világhírűvé tette a vállalkozást. Kiadványainak színes palettáján számos gazdagon illusztrált építészeti díszalbum is szerepelt.

Theodor Oswald Weigel
(Lipce, 1882)

T. O. Weigel Nachfolger,
Christian Hermann Tauchnitz
(Lipce, 1888–1893)

Christian Hermann Tauchnitz
(Lipce, 1900)

1882-től kezdve az örökösök nevében fia, Felix Weigel (1848–1905) vezette a terjedelmes vállalatot egészen annak 1888-as felszámolásáig. Ekkor az antikvárium és az aukciós ház Oswald Weigel tulajdonába került, a kiadó legnagyobb részét pedig Christian Hermann Tauchnitz vásárolta meg. Az új tulajdonos ekkor még szinte semmit sem változtatott a cég imázsán: az általa kiadott könyvek címlapjain sokáig Weigel utódjaként határozta meg magát és az újrametszett kiadói jegyen továbbra is a jól ismert T[heodor] O[swald] W[eigel] betűket szerepeltette. Csupán 1895-től kezdve cseréltette ki saját monogramjára, ám az ábrázoláson ekkor sem módosított. 1914-ben átadta a vállalkozást fiának, Stephan Tauchnitznak, majd egy ideig Wanda Clothilde Tauchnitz (1866–1926) vette át a vezetést, míg végül a cég 1929-ben beolvadt a jóval nagyobb hírű és tőkeerejű Bernhard Tauchnitz részvénytársaságba (Würffel 2000, 864–865).

Eduard Hallberger
(Stuttgart–Lipcse, 1881)

Deutsche Verlags-Anstalt
(Stuttgart–Lipcse, 1886–1890)

Következő példánk esetében nem csupán az előző tulajdonos nevének kezdőbetűit, hanem családi címerét is úgy kellett átalakítani, hogy a felületes szemlélőnek ne tűnjön fel a változás. A tárgyalt könyvkereskedést és kiadót Ludwig Wilhelm Friedrich Hallberger (1796–1879) alapította 1831-ben Stuttgartban. Fia, Eduard Hallberger (1822–1880) saját vállalkozást kezdett 1848-ban, amelybe 1873-ban beolvasztotta apja cégét is. 1881-től – nyomdával és könyvkötéssel kiegészülve – a vállalat részvénytársasággá alakult és Deutsche Verlags-Anstalt néven működött tovább. Történelmi és politikai, zenei és művészeti témájú könyvek mellett életrajzokat, szépirodalmat, levelezéseket és emlékiratokat is közreadtak, de 1892-től kezdődően főként újságok és folyóiratok kiadására szakosodtak. Egészen 1980-ig a vállalat részben még a család tulajdonában volt, majd 1997-ben a kiadót teljesen átvette a Frankfurter Allgemeine Zeitung, amely 2005-ben eladta a Random House (Bertelsmann) kiadói csoportnak (Würffel 2010, 328).

Az első kiadói jegyen a griff még egy szalagra fűzött tárcsapajzsot tartott, amelyen a Hallberger család által már a 16. századtól kezdődően használt nemesi címer szerepelt.⁴ A részvénytársaság által használatba vett ábrázoláson már a cég nevének DVA rövidítése került a pajzsra, míg a griff kezébe festékező labdákat rajzolt a grafikus. Az alapító nevének helyére is az új vállalat elnevezése került – egyedül a fölül olvasható jelmondat maradt változatlan: *Vi et arte* (Erővel és ügyességgel).

4 Widman, Georg & Herolt, Johann (1600 körül). *Haller Chronik*. Kézirat. Stadtarchiv Schwäbisch Hall 4/4 Bl. 20V.

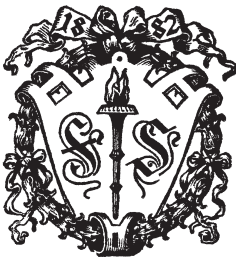

Max Hesse
(Lipcse, 1880–1907)

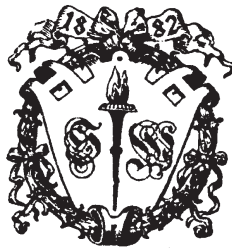

Hesse & Becker
(Lipcse, 1914)

Heraldikus jelvényt használt Max Hesse (1858–1907) lipcsei könyvkiadó is. Az általa 1880-ban alapított cég kiadványai között egyaránt fellelhetők voltak a zeneművek és a zenei kézikönyvek, a sport, a pedagógia, a szabadkőművesség, a szépirodalom vagy akár az orvostudomány. Hesse halála után 1910-ben a cég kettéoszlott: kiadványai – a zeneműkiadói részleg kivételével – az 1945-ig fennálló Hesse & Becker kiadóhoz kerültek (Würffel 2010, 720–721). Ennek tulajdonosa az elhunyt barátja, Alwin Gustav Becker volt, aki láthatóan szintén fontosnak tartotta az elődre való vizuális utalást. A volutás, díszes címerpajzson a tudás fátylójait tartó puttók között először a M[ax] H[esse], majd a H[esse] B[ecker] V[erlag] betűket olvashatjuk, de semmi más nem változott az újrametszett jelvényen.

Franz Siemenroth
(Berlin, 1885)

Siemenroth & Worms
(Berlin, 1890)

Siemenroth & Troschel
(Berlin, 1899)

A jól ismert szimbólumhoz való ragaszkodás ennél is meggyőzőbb példáját láthatjuk egy berlini könyvkereskedés és kiadó esetében. A vállalatot 1882-ben alapította Franz Siemenroth (1852–1920), de már 1888-ban összeolvasztotta Heinrich Worms szintúgy berlini kiadójával Siemenroth & Worms néven. Worms 1895-ös kilépése után Franz Ernst Innocenz Troschel (1858–1900 után) lépett be cégtársként, ettől kezdve a kiadó Siemenroth & Troschel néven működött. 1900-ban aztán ő is kilépett és a cég ismét az alapító nevére kapták, míg 1920-ban özvegye el nem adta a vállalkozást. Kiadványaik mindvégig főként jogi és államtudományi munkák, törvénykönyvek voltak (Würffel 2010, 1465). Akárhányszor váltott azonban tulajdonost és cégformát a könyvkiadó, a mindannyiszor újrametszett jelvényénél gondosan figyeltek arra, hogy a FS, SW, illetve ST monogramokon kívül semmi ne változzon meg.

Roux e Viarengo
(Torino, 1890)

Società Tipografico-Editrice Nazionale
(Torino, 1906–1912)

Az eddigiekben vázolt jelenség azonban nem korlátozódott a német könyvpiac szereplőire, hanem Európa más részein is megfigyelhetjük. Giuseppe Favale 1815-ben alapított torinói nyomdája és kiadója rövid idő alatt elég sok átalakuláson ment keresztül, hiszen üzleti partnereitől függően később Roux e Favale, majd Roux e C., illetve Roux Frassati e C. néven működött – míg végül Roux e Viarengo lett (Formíggini 1928, 33). Főként illusztrált albumokat, művészeti könyveket, Róma történetére vonatkozó forrásműveket és a Risorgimento korának pedagógiai és történeti munkáit adták ki. A cég 1906-ban egyesült Marcello Capra 1896-ban alapított szintén torinói kiadójával, amely főként vallásos zenei kiadványokra szakosodott. Az új vállalat a hangzatos Società Tipografico-Editrice Nazionale nevet kapta, és az igazgatói székben Luigi Roux (1848–1913) szenátor, Marcello

Capra muzikológus és a szintén jogi végzettségű Viarengo váltották egymást (Decleva 1997, 250–251).

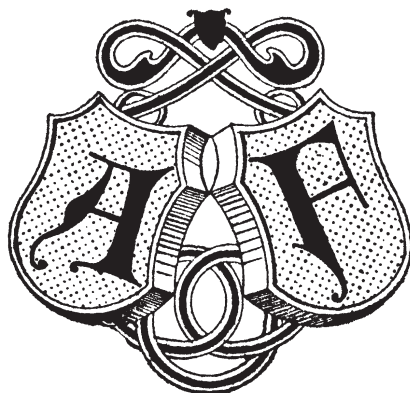
A folytonosság jegyében nem csupán az összevont cégek kiadványainak tematikáját őrizték meg, hanem (a kezdőbetűk kivételével) a Roux e Viarengo jelvényét is. Az olajágakból font koszorú által keretezett ábrázoláson egy virágot szedő hölgyet láthatunk, háttérben Torino belvárosának sziluettjével. A jelmondat Dantétól származik:

„una donna soletta che si gia
e cantando e scegliendo fior da fiore
ond’ era pinta tutta la sua via.”

megláttam ... „egy magányos nőt ott tul énekelve
járni, és egyre szedni a virágot,
mellyel himzészékként volt az útja tellve.”⁵

Ernest Thorin
(Párizs, 1867–1897)

Albert Fontemoing (Ancienne Librairie Thorin et Fils)
(Párizs, 1896–1910)

Két francia esetre is kitérünk röviden. Ernest-Théodore Thorin (1834–1910) neves párizsi kiadóját, amely főként jogi könyvekre szakosodott, 1895-ben vette át Albert-Jules Fontemoing (1867–1910). Megőrizte elődje hagyományos kiadványpalettaját, de kibővítette a kínálatot francia szépirodalommal, klasszikus ókori szerzők műveivel, régészettel, levéltári forrásokkal, művészettörténettel és irodalomtörténettel is. Thorinhoz hasonlóan sok jelentős intézmény (pl. Collège de France, École Normale Supérieure, Écoles Françaises d’Athènes et de Rome, Société des Études Historiques) hivatalos könyvkereskedője volt, ám ennek ellenére a francia szakirodalom nem tárgyalja őket (Martin–Chartier 1983–1986,

⁵ Dante, Alighieri: *Isteni színjáték*. Purgatórium, XXVIII. ének (Matilda és a földi paradicsom) 40–42. sor (Babits Mihály fordítása).

illetve Fouché et al. 2002–2011). Esetükben ugyanaz az óvatosság figyelhető meg, mint a korábban említett Christian Hermann Tauchnitznál: 1895-ben ugyan már Fontemoing vezette a kiadót, de még két évig a régi jelvényt használta. 1896-ban már elkészíttette Thorinéra rendkívüli módon hasonlító kiadói jegyét, de újabb két évig a kettőt párhuzamosan alkalmazta a címlapokon. Csupán az ezután következő években tért át kizárólag az AF monogramos címerpajzsokra.

Friedrich Vieweg (Párizs, 1869–1887)
Émile Bouillon és Eduard Vieweg (1887–1889)
Émile Bouillon (Párizs, 1890–1905)

Honoré, majd Édouard Champion
(Párizs, 1906–1934)

Szintén Párizsban alapította saját kereskedést 1837-ben a nevezetes braunschweigi könyvkereskedő és kiadó dinasztia egyik sarja, Friedrich Vieweg (1808–1888) (*Allgemeine Deutsche Biographie* 1895, 690). Kiadványai főként a történelem, a nyelvészet, az irodalomtörténet, a művészettörténet és a vallástörténet köréből kerültek ki. Halála után fia, Eduard Vieweg és veje, Émile Bouillon vette át a céget, később egyedül az utóbbi. Bouillon elhunytakor az özvegye vezette a kiadót egy rövid ideig, míg végül az 1874 óta nagy megbecsülésre szert tett antikvárius, Honoré Champion (1846–1913) vette meg 1905-ben (Roques 1927, 418).

Az ágaskodó ló és a *Nunquam retrorsum* (Sose hátrálj) jelmondat a braunschweigi címerből származik, amelyet Friedrich Vieweg családi gyökerei miatt alkalmazott jelvényén. Fia és veje esetében még talán felhozhatnánk érvül az érzelmi kötődést, ám Honoré, majd kisebbik fia, Édouard Champion (1882–1938) már egészen biztosan a „cégdinasztikus” érdekeket tartotta szem előtt. Tősgyökeres franciaként ugyanazokat a – német(!) – heraldikus elemeket használták hosszú évtizedeken keresztül kiadói jegyükön és csupán a monogramot írták át – gondosan, ugyanazzal a betűtípussal. A komoly hagyományokkal bíró cég tevékenysége 1940-től szünetelt (csupán egy katalógust bocsátott ki 1954-ben). 1965-ben Michel Slatkine és Jeanne Laffitte megvásárolta a másik örökös,

Pierre Champion könyvtárát és 1973-ban újra életre keltették a kiadót (Fouché et al. 2002, 502). A régi és ritka szövegek reprint kiadására szakosodott Slatkine kiadói csoport tagjaként mindmáig megtartották és alkalmazzák a jelvényt.

Lampel Róbert
(Budapest, 1873–1881)

Wodianer Fülöp
(Budapest, 1886–1887)

Lássunk néhány magyar példát is. A Sziléziában született Lampel Róbert (1821–1874) Boroszlóban, Wiesbadenban és Prágában tanulta ki a könyvkereskedői szakmát. 1847-től már Pesten volt segéd Kilián Györgynél, majd 1850-ben betársult az id. Leyrer József (?–1842) által 1795-ben megalapított könyvkereskedésbe, amelyet ekkormár fia, ifj. Leyrer-Lantossy József (1810–1885) vezetett. Lampel 1853-ban teljesen átvette a boltot, majd kiadói tevékenységet is kezdett: főként tankönyvekkel és ifjúsági irodalommal foglalkozott. Halála után özvegye régi üzletfelüknek, a hódmezővásárhelyi zsidó családban született Wodianer Fülöpnek (1822–1899) adta el a céget.

Wodianer a pesti Beimel Józsefnél tanulta a nyomdászmesterséget, majd Bécsben és Pozsonyban mélyítette el ismereteit. 1848-ban az Egyetemi Nyomdában dolgozott, az év végén a forradalmi kormánnyal Debrecenbe távozott és ott rövid ideig a városi nyomdát vezette. A szabadságharc bukása utáni emigráció után Pesten 1856-ban alapított nyomdát, majd szülővárosában 1869-ben. Magyarország egyik legnagyobb tankönyvkiadója volt, de több népszerű és ismeretterjesztő kiadványt is közrebocsátott. Sok lapot nyomtatott bémunkában vagy saját vállalkozásban, s így az Osztrák-Magyar Monarchia sajtóéletének egyik sikeres nagyvállalkozójává vált – Budapest egyik legtöbbet adózó polgára volt. Az anyagi sikereken kívül társadalmi elismertségét is jelzi, hogy 1897-ben magyar nemességet kapott „vásárhelyi” előnévvel. Az alapító halála után két fia vette át a vállalatot: Wodianer Artúr (1860–1921) vezette a kiadót, Wodianer Hugó (1868–1920) pedig a nyomdát, amelyeket végül 1904-ben a Franklin Társulat vásárolt meg.

Wodianer Fülöp mindvégig megtartotta Lampel nevét a cég elnevezésében, ezzel mintegy biztosítva vásárlóit és üzleti partnereit az üzlet szellemiségének és színvonalának megőrzéséről, és ezzel az ábrázolással is a jogfolytonosságot kívánta jelezni (Simon 2012, 188. és 343. számú jelvények). A két jelvény csupán abban tér el egymástól, hogy az angyal tükörszimmetrikusan helyezkedik el, és a nyitott könyv lapjain előbb csak a L[ampel] R[óbert] kezdőbetűk, később már a W[odianer] F[ülöp] monogram is fel van tüntetve.

Beck Ö. Fülöp bronz plakettje (1907)

Nyugat (1908–1948)
Magyar Csillag (1941–1944)

A Nyugat folyóirat és könyvkiadó közismert jelvénye is azt a célt szolgálta, hogy egy szerzői közösség, egy irodalomszemlélet folytonosságát tudassa a vásárlókkal. Babits Mihály 1941-ben bekövetkezett halálával ugyanis érvényét veszítette a Nyugat (névre szóló) engedélye, így az megszűnt. Az új lapra – ezúttal már Magyar Csillag néven – Illyés Gyula kért és kapott engedélyt és meg is indulhattak még ugyanabban az évben. A folyóirat címlapja pontosan követte a Nyugat tipográfiai kompozícióját, és a Beck Ö. Fülöp által rajzolt Mikes-ábrázolás sem maradhatott el. Aki nem volt elég figyelmes, akár össze is téveszthette a kettőt.

Lapindító és programadó cikkében Schöpflin Aladár is utalt a szellemi folyamatosságra: „A Magyar Csillag viszi tovább a fáklyát, melynek nem szabad soha kialudni” (Schöpflin 1941, 2). Sőt, még a nyugatosokkal szemben álló tábor is így fogalmazott: „[Illyés] nem csak a régi emblémákat őrzi hűségesen, hanem a régi tőkét s a régi szellemet is” (Szj 1941, 7–9).

Érdeemes megfigyelni, hogy míg az eredeti érmen Mikes beletörődő pózban inkább maga elé, a papírra nézett, addig a kiadói jelvényen már felemelt fejjel a távolba mered. Lábat sem elnyújtotta, lazán tartja, hanem maga alá húzva, szinte ugrásra készen. Ez a két kis módosítás sokat elmond a Nyugat (és a Magyar Csillag) szerkesztőinek elképzeléseiről, célkitűzéseiről. Számukra a török emigrációban alkotó Mikes a jobb sorsra érdemes magyar értelmiségi jelképe,

aki „az elbukott Rákóczi szabadságharc hősének írdeákjaként tekintetét a Rodostótól nyugatra eső egykori, s egyre inkább eszményített hazája felé fordítja, amiként a nyugatosok tették a „magyar ugaron” egy szebb, jobb, nyugatibb haza reményében” (Szentpéteri 2004, 54).

A jelvényt több szünettel használták a Nyugat kiadó által kiadott könyveken is, főként azok szennylapjainak jobb felső sarkában. Ez még akkor is változatlan maradt, amikor a kiadót már rég felvásárolta a Révai Testvérek részvénytársaság. A nagyvállalat vezetői jól tudták, milyen sokat ér ez az alig három centiméter átmérőjű kisgrafika – így a közönségcsalogató szimbólum különböző típusaival egészen az államosításig találkozhatunk.

Gárdos és Horovitz
(Debrecen, 1924)

Gárdos József
(Debrecen, 1925–1926)

Gárdos József kis debreceni cégéről már sokkal kevesebb információval rendelkezünk; a szakirodalom még fennállásának intervallumáról is eltérő adatokat közöl. Benda Kálmán és Irinyi Károly szerint (Benda–Irinyi 1961, 301) már 1921-től létezett, a Clavis szerint 1923–1931 működött, míg Imolay Lenkey István (Imolay Lenkey 1986, 126) és őt követve Ölveti Gábor (Ölveti 2011, 132) 1925–1935 közöttre teszi a tevékenységét. Az azonban bizonyos, hogy a Gárdos József Irodalmi és Nyomdai Vállalat nemcsak nyomda, de kiadó és könyvkötészet is volt. A cég papír-nagykereskedése nyomtatvány- és tanszerraktárral volt ellátva. A könyvesbolt irodai felszereléseket is árusított, illetve címtáblák festését, sőt bélyegző készítését is vállalta (Ölveti 1993, 123). Horovitz Zsigmondról is bizonytalanok az ismereteink. Erdélyi Károly (Erdélyi 1947, 101) említ ugyan egy ilyen nevű debreceni nyomdászt, akit 76 évesen deportáltak 1944-ben – de csak valószínűsíthetjük, hogy ő lehetett Gárdos József társa.

Közös kiadásukban jelent meg például a *Műkedvelők könyvtára* című sorozat, amelyet később változatlan formátumban – csak az új jelvényvel – folytatott Gárdos József. Kiadványai nagyon változatos témakörökben jelentek meg: az iskolai nyelvkönyvek mellett szintén diákoknak szoltak az *Iskolai szinpad* vagy az *Iffjusági színműtár* című sorozatok, míg a városi átlagpolgárok használhatták

a *Gazdasági kézikönyvek*, a *Jogi kézikönyvek* és az *Orvosi kézikönyvek* olcsó, papírborítású füzetait. Hogy miért és pontosan mikor bomlott fel az együttműködés, nem tudjuk, de a szárnyas könyvet ábrázoló jelvényben csak a tulajdonos monogramja változott.

Czettel és Deutsch
(Budapest, 1903–1905)

Grafikai Intézet és Számlakönyvek Gyára Rt.
(Budapest, 1925)

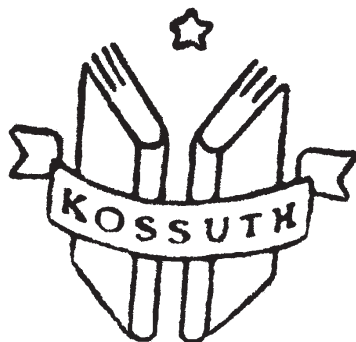
Ezzel szemben az egyik legjelentősebb fővárosi vállalat volt a Czettel és Deutsch-féle nyomdai műintézet, amelynek tulajdonosai is sokkal magasabb pályát futottak be. A zsidó családban született Czettel Gyula (1843–1919 körül) inasidejét nagybátyja, a neves nyomdász Posner Károly Lajos cégénél töltötte, aki későbbi németországi, franciaországi és angliai tanulmányútját is finanszírozta. Innen visszatérve a Posner-nyomda igazgatója lett 1887-ig. Szakmai és társadalmi elismertségét jelzi, hogy a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező Egyesülete elnökévé választotta (Bíró et al. 1936, 89), a millenniumi kiállítás után megkapta a koronás arany érdemkeresztet (*Magyar Nyomdászati Szemle* 1897/1., 7), a párizsi világkiállításon szerzett érdemei elismeréséül 1901-ben elnyerte a Ferenc József-rend lovagkeresztjét (*Grafikai Szemle* 1901/3., 40), 1906-ban pedig királyi tanácsosi címet kapott (*Grafikai Szemle* 1906/7., 158). 1919-ben a kömmün fogságába került 169 budapesti tús között volt az akkor 76 éves Czettel Gyula – talán ekkor halt meg, mert későbbi adatunk nincs róla.

Deutsch Mór szintén tehetős vállalkozó volt. Az 1860-as évek elején alapított litográfiát Pesten, amelyet 1865 körül könyvnyomdával is kibővített és így a vállalat fő profilját képező műnyomatok mellett sok újságot és akcidenciát is készített (Novák 1929, 7). A nagy megbízások – például a Pallas Nagy Lexikona színes litográfiáinak egy része (Timkó 2005, 87) – jól jövedelmeztek, hiszen Deutsch Mór közel ugyanannyi adót fizetett 1873-ban, mint Posner Károly Lajos és jóval többet, mint például Bucsánszky Alajos (Varga 1980, 76). A kiegyezés után a nyomda addigi „Gyurián és Deutsch” cégformája „Deutsch Testvérek”,

majd 1887-ben „Czettel és Deutsch” lett (Bíró et al. 1936, 96) és végül 1906-tól Grafikai Intézet és Számlakönyvek Gyára Rt. 1911-ben az Athenaeum megszerezte a cég részvény többségét és néhány év múlva magába is olvasztotta a konkurens vállalatot (Szabó 1918, 19). Czettel Gyula 1912-től az Athenaeum Rt. igazgatóságának tagja volt és talán ő lehetett az is, aki a jelvények folytonosságáról gondoskodott.

Szikra
(Budapest, 1947–1956)

Kossuth
(Budapest, 1960–1961)

A jogfolytonosság jelzésének igénye nem csupán földrajzi határoktól független, de az adott állam politikai rendszere sem befolyásolja. Az 1944 őszi Szegeден megalakult Szikra kiadó Budapestre költözésével (1945 január) a Szikra Lapvállalatok nevet vette fel. Jogilag a vállalat helyzetét részvénytársaság megalakításával rendezték (Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat Nyomdai Rt.), majd az 1949-es államosításkor jogilag új vállalatként a Magyar Dolgozók Pártja alapította meg a Szikra Kiadót (Bélády 1981, 96). Kiadványai között a marxizmus-leninizmus klasszikusait, politikai, elméleti, ideológiai könyveket és szépirodalmi műveket találunk. Az Állami Könyvterjesztő Vállalat 1951-es létrehozásáig terjesztési részlege is volt (elsőként foglalkoztak munkahelyi terjesztéssel) (Torzsai–Zala 1973, 151–152., 228).

A szocialista könyvkiadási rendszer átszervezésekor a Szikrát is átnevezték: 1956 decemberétől Kossuth néven működött, ezúttal már a Magyar Szocialista Munkáspárt kiadójaként. Felügyeleti szerve az MSZMP Központi Bizottságának Pártgazdasági és Ügykezelési Osztálya, valamint Agitációs és Propaganda Osztálya volt, kiadványainak palettája megegyezett jogelődjével: a marxizmus-leninizmus és a tudományos szocializmus elméleti írásai, társadalomtudományok (filozófia, közgazdaságtan, történelem), közvetetten politikai tartalmú szépirodalmi alkotások, a pártoktatásban használt tankönyvek és párt-folyóiratok (Torzsai–Zala 1973, 172).

Bár itt nem beszélhetünk hosszú hagyományokról, a jogfolytonosság kiemelését mégis fontosnak tartották a kiadó vezetői. A jelvényen látható könyv és ötágú csillag a munkásmozgalmi grafika szimbolikájának fő elemei, talán ezek fordulnak elő leggyakrabban a sarló és kalapács alap-szimbólumai után. A csillag 1917 óta a világméretű proletárforradalmat jelképezi, míg a könyv természetesen a tudást, a haladást (Aradi 1974, 211). A kettő kombinációja – szovjet mintára – különösen gyakran fordul elő az ötvenes évek kiadói jelvényein. A változás, megszokott módon, csupán a kiadó nevét érinti a régi-új kiadói jegyen.

Összesítve a felsorolt példákat, megállapíthatjuk, hogy a nyomdák és kiadók jelvényei igen gyakran szolgálnak a jogfolytonosságra való utalás eszközeiként. Megváltozhat a tulajdonos, a székhely, a vállalat cégformája – sőt, nem számít az állam társadalmi-politikai rendszere sem. Néha többszöri tulajdonosváltás ellenére is megmarad ugyanaz a jelvény és a grafikai eltérés mindig csak minimális. A különbség néha csupán figyelmes vizsgálattal vehető észre, a felületes szemlélő akár át is siklik fölötte. Ez nem csoda, hiszen az új jelvények megrendelői pontosan arra töreksenek ezzel a vizuális kommunikációval, hogy a vásárlók abban a tudatban nyúljanak a könyvhöz, hogy a megszokott cégtől a megszokott színvonalú terméket kapják.

Felhasznált irodalom

- Allgemeine Deutsche Biographie* Bd. 39. (1895). München–Leipzig: Duncker & Humblot.
- Aradi Nóra (1974). *A szocialista képzőművészet jelképei*. Budapest: Kossuth–Corvina.
- Benda Kálmán – Irinyi Károly (1961). *A négyszáz éves debreceni nyomda 1561–1961*. Budapest: Akadémiai.
- Bélády Miklós (szerk.) (1981). *A magyar irodalom története 1945–1975. I. kötet*. Budapest: Akadémiai.
- Bíró Miklós et al. (szerk.) (1936). *Nyomdászati lexikon*. Budapest: Bíró Miklós.
- Clavis Typographorum Regionis Carpathicae (online elérhető: http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/nyito.htm)
- Corsten, Severin et al. (szerk.) (1989). *Lexikon des gesamten Buchwesens. 2. Aufl. Bd. 2*. Stuttgart: Hiersemann.
- Declava, Enrico (1997). Un panorama in evoluzione. In Turi, Gabriele (szerk.). *Storia dell'editoria nell'Italia contemporanea*. Firenze–Milano: Giunti.
- Erdélyi Károly (1947). *A debreceni Nyomdász-Egyesület harmadik huszonöt éves története 1922–1947*. Debrecen: Debrecen város és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata.
- Formíggini, Angelo (1928). *Dizionarioetto rompitascabile degli editori italiani compilato da uno dei suddetti*. Roma: Formíggini.

- Fouché, Pascal et al. (eds.) (2002–2011). *Dictionnaire encyclopédique du livre. Vol. 1–3*. Paris: Cercle de la Librairie.
- Grafikai Szemle 1901/3.
- Grafikai Szemle 1906/7.
- Imolay Lenkey István (1986). Vázlatos áttekintés a Debrecenben 1849–1949 között működött kisnyomdák történetén. In *Nyomdatörténeti és nyomdászéletmód-kutatási tanulmányok*. Debrecen: Alföldi Nyomda.
- Kner Imre (1931–1935). *Nyolc levél a reklámról*. Gyoma: Kner.
- Magyar Nyomdászat 1897/1*.
- Martin, Henri-Jean – Chartier, Roger (szerk.) (1983–1986). *Histoire de l'édition française. Vol. 1–4*. Paris: Promodis.
- Nádai Pál (1921). Cukorkák grafikája. *Magyar Grafika 1921/6*.
- Novák László (1929). *A nyomdászat története VI. 1868–1900*. Budapest: Világosság könyvnyomda.
- Ölveti Gábor (1993). Fejezetek a századforduló utáni debreceni nyomdák történetéből. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XX*. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár.
- Ölveti Gábor (2011). Debreceni nyomdák a 20. század első felében. In *Jubileumi könyv- és nyomdatörténeti szimpózium legrégibb folyamatosan működő nyomdánkról*. Debrecen: Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye.
- Roques, Mario (1927). Correspondance de Karl Bartsch et Gaston Paris de 1865 à 1885. Première partie 1865–1867. In *Medieval Studies in Memory of Gertrude Schoepperle Loomis*. Paris: Champion.
- Schöpflin Aladár (1941). *Magyar Csillag. Magyar Csillag 1941/1*.
- Simon Melinda (2012). *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1801–1900*. Budapest: Balassi.
- Szabó László (1918). *Athenaeum. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből*. Budapest: Athenaeum.
- Szentpéteri Márton (2004). Az eszményi Nyugat. A Nyugat arculata, Falus Elek és Beck Ö. Fülöp, 1908. In Vadas József & Bojár Iván András (eds). *Magyar design 150 éve a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Vertigo.
- Szj Gábor (1941). A Babits-emlékkönyv és a Magyar Csillag. *Magyar Élet 1941/12*.
- Timkó György (2005). A magyar nyomdászattörténelem egyik fehér foltja: a könyvnyomtatás. *Magyar Grafika 2005/4*.
- Torzszai Tamás – Zala Imre (szerk.) (1973). *Könyv A–Z. A könyvkereskedelem kislexikona*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Varga Sándor (1980). *A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása*. Budapest: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése.
- Würffel, Reinhard (2000). *Lexikon deutscher Verlage von A–Z. 1071 Verlage und 2800 Verlagssignete vom Anfang der Buchdruckerkunst bis 1945*. Berlin: Grotesk Verlag.
- Würffel, Reinhard (2010). *Würffels Signete-Lexikon deutschsprachiger Verlage. Über 11000 Signete und 4500 Verlagskurzangaben*. Berlin: Grotesk Verlag.